

שיעור 24: "אנכי רות": זהות עצמית ושינוי

שנוקטת בצעד חריג ונועז מתוך ניסיון לעורר בבעז עניין ברות.

תגובתו של בעז לבקשתה הנועזת של רות "ופרשת כנפך על אמתך" שופעת חסד, אך נעדרת ממנה תשוקה. בעוד הוא מודה כי "גֵּאֵל אֲנִי" הוא ממשיך "יֵשׁ גֵּאֵל קָרוֹב מִמֶּנִּי... אִם יִגְאָלְךָ טוֹב יִגְאֵל וְאִם לֹא יִחַפֵּץ לִגְאָלְךָ וְגֵאֵלְךָ אֲנִי" (רות ג' יב-ג). לא נראה כי אלו מילותיו של אדם המשתוקק להינשא לרות. אם הגואל יישא את רות, הרי שבעז רואה בכך דבר טוב.⁷ אם לא, בעז מחויב לקיים את חובתו כלפי המואבייה עתירת הזכויות.

למעשה, המגילה מדגישה שמערכת היחסים בין רות ובעז מבוססת על מוכנות לקיים את מחויבויותיהם, גם אם הדבר כרוך במחיר אישי כבד. לכל אחד מהם ישנה סיבה טובה להימנע מלשאת את השני. בעז יכול להסס, ובצדק, שכן רות היא מואבייה. כפי שנראה מהסירוב המבועת של קרוב המשפחה שאינו רוצה לגאול את רות, אין זה קל לשבור את החסמים החברתיים ולשאת מואבייה:

וַיֹּאמֶר הַגֵּאֵל לֹא אוּכַל לִגְאֹל לִי כִּי אֲשִׁיחִית אֶת נַפְשִׁי לְךָ אֶתְּהָ אֶת גְּאֻלְתִּי כִּי לֹא אוּכַל לִגְאֹל. (רות ד' ו')

מנקודת המבט של רות, בעז איננו אפשרות רצויה בגלל גילו המבוגר. כחלק מתגובתו לפיתוייה של רות, בעז מודה במפורש בכך שעושרו איננו מפצה על חיסרון זה:

וַיֹּאמֶר בְּרוּקָה אֵת לֵה' בְּתִי הִשְׁכַּתְּ סֶסֶדְךָ הָאֶתְרוֹן מִן הָרְאוּשׁוֹן לְבִלְתִּי לָקֵחַ אֶתְּרִי הַבְּחוּרִים אִם דָּל וְאִם עָשִׁיר. (רות ג' י').

עם כל זאת, בעז ורות מסכימים להינשא זה לזה בגלל מחויבות ובגלל תחושת אחריות. רות מסכימה להינשא לבעז מתוך חוסר אנוכיות ורצון לתמוך בנעמי, כפי שניתן לראות בהסכמתה לקבל את ההצעה הלא צנועה של נעמי. בעז מכריז על מוכנותו לשאת את רות מתוך ההקשר של נטילת אחריות משפחתית (רות ד' ה, ו).⁸ ההדגשה כי זוהי מטרתם הראשונית של שתי דמויות חדורות שליחות אלו היא מן הסתם הסיבה לכך שהמגילה נמנעת מרמיזות לרומנטיקה.

7 ישנו מדרש ידוע הקורא את המילה "טוב" ברות ג' יג כשם פרטי, ובכך הוא הופך את המילה לשמו של הגואל (ראה רות רבה ו' ו'). הרעיון כה נפוץ, עד כי חז"ל מתייחסים הרבה פעמים לגואל בפשטות בשמו – "טוב" (ראה רות זוטא ד א ט). יתכן שהמדרש פיתח את הרעיון בגלל שחז"ל העדיפו להניח כי בעז לא רצה באפשרות שאדם אחר יישא לאישה את רות הצדיקה, ומשום כך לא היה משתמש במילה "טוב" כדי לתאר מציאות זאת.

8 המילה "בחורים" קשורה אטימולוגית לשורש בח"ר שרומז לבחירה או לאנשים שנבחרו (ראה במדבר יא כח; שמואל א ט ב). באופן דומה, המילה משמשת לרמיזה על נעורים וחזק (ראה משלי כ כט), יתכן שהיא משמשת גם לציון כח גברא (ישעיהו סב ה).

9 למרות זאת, במהלך כל החסד שבעז עושה עם רות במהלך פרקים ב' וג', הוא לעולם אינו מדבר על משפחתו; בעז אינו מזכיר את אלימלך, נעמי או את משפחותיהם. הוא מתמקד ברות, משבח את מעשיה ואת אופייה הראוי.

בעז ורות: סיפור אהבה?

בעז רומז מספר פעמים לכך שמעשי החסד שלו כלפי רות באו בעקבות צדקתה של רות. למרות זאת עלינו לבחון את אופי מערכת היחסים ביניהם. האם ישנו עניין רומנטי ביניהם בשלב כלשהו במגילה?

בעוד פרשנים מסוימים רואים בסיפור זה סיפור אהבה,¹ המגילה עצמה נמנעת בעקביות מהרמיזות המקראיות המקובלות לאהבה ורומנטיקה כשהיא מתארת את היחסים בין רות ובעז.² אנו מוצאים ביניהם כבוד, הערכה הכרת טובה אבל לא רגש של תשוקה.³ לרוב, בעז מתייחס לרות כאל "בת". זאת, אפילו כאשר היא נגלית לפניו בשדות באמצע הלילה מבושמת ומוכנה לציית לכל אשר יאמר לה. מצד שני, רות מתייחסת לבעז כ"אדני" ולעצמה כאל שפחה (רות ב' י).⁴ הדבר נראה רחוק מאהבה. בולטת עוד יותר היא העובדה כי השורש אה"ב אינו משמש במגילה כדי לתאר את מערכת היחסים בין רות ובעז.⁵ יתרה מכן, רות מוצגת בלי תיאור פיזי, דבר המרמז אולי לכך שהציר שסביבו סובב הסיפור אינו משיכה פיזית בין רות ובעז, אהבה הפורחת ביניהם או תשוקה.⁶ למעשה, פרק ב' מסתיים בלא שבעז ניגש שוב אל רות, ובמקום זאת רות חוזרת לגור עם נעמי

1 ראה למשל, הרב יעקב מן, תקווה ממעמקים: עיון במגילת רות (2007), עמ' 36-37, שם הוא מתייחס מספר פעמים לאהבה בין רות לבעז. חוקרי מקרא רבים בני זמננו רואים גם הם בסיפור סיפור אהבה, ראה, Robert Hubbard, The Book of Ruth (The New International Commentary on the Old Testament, 1988), p. 1 ff; יאיר זקוביץ', רות (מקרא לישראל, 1990), עמ' 3.

2 נראה כי מקורות חז"ל ממשיכים את ההעדר המקראי. למרות שהמפרשים מציעים מספר אפשרויות באשר לאופייה של השאלה הראשונה שבעז שואל לגבי רות, לא מצאתי מקור שמרמז לכך שהבירור הוא בעל אופי רומנטי. ישנו מדרש המציע שכאשר רות אומרת שבעז מכיר אותה (רות ב' י), היא מתנבאת על כך שהיא ובעז עתידים להכיר כדרך כל הארץ (רות רבה ה ב) עם זאת, אפילו מדרש זה אינו סבור כי רות רוצה במערכת יחסים מעין זו אלא רק שהיא סבורה שכך יהיה.

3 כמו כן מעניין לראות כי הסיפור אינו מזכיר כלל את רגשותיה של רות כלפי מחלו. איננו רואים את רות מתאבלת ואיננו רואים צער מצידה שבא בעקבות מותו (בניגוד למריירות החזקה של נעמי). לא נראה כי עולמה הרגשי של רות הוא מרכיב מרכזי בסיפור של אלמנותה ובחיפושיה אחר נישואים. יוצא הדופן הבולט לכך הוא כמובן אהבתה של רות לנעמי שעליו מעידות הנשים ברות ד טו.

4 עניין זה כשלעצמו איננו שולל את האפשרות של מניע רומנטי. ראה למשל את הסיפור של אביגיל ודוד בשמואל א כה, שם ישנו שימוש רב בביטויים אלו והסיפור מסתיים בנישואים (ראה במיוחד שמואל א כה מב). עם זאת, ניתן לטעון שהנישואים אינם בנויים על תשוקה או אהבה.

5 השורש אה"ב מופיע במגילה רק בפרק ד פסוק טו כדי לתאר את אהבתה של רות לנעמי שהיא הגורם המניע של הסיפור כולו.

6 למען האמת, העדר תיאור פיזי הוא נדיר לגבי אישה בתנ"ך, במיוחד אישה אשר כל הסיפור שלה סובב סביב מציאת בין זוג והולדת ילדים. עם זאת, מקורות חז"ל רומזים ליופייה של רות (רות רבה ד ד; אבן עזרא רות ג').

גאולתה של רות

את מעשיה הנחרצים של רות בשדה מלווה רק משפט אחד:

אָנְכִי רֹת אֶמְתָּךְ וּפְרִשְׁתָּ כַּנְפֵיךָ¹⁰ עַל אֶמְתָּךְ כִּי גֵאֵל אֶתָּה. (רות ג ט).

מילותיה של רות לבעז מפתיעות. אחרי הכול, נעמי, שארגנה את המפגש לא הורתה לרות לדבר. נעמי הנחתה את רות לפעולה שמטרתה לגרות את בעז לדבר "והוא יגיד לך את אשר תעשיין" (רות ג ד). נעמי ראתה לנגד עיניה את רות כפסיבית, אך לא זו הצורה בה הסצנה בסופו של דבר. חלק מהסיבה לכך היא בעז. למרות זאת, יש לייחס את הדבר גם לרות, שיוזמת ומשלימה מעשים במקום שבו הוראותיה של נעמי מפסיקות.¹¹

בתשובה לשאלתו של בעז, רות מזדהה בשמה, "אָנְכִי רֹת אֶמְתָּךְ". כפי שצינתי בשיעורים קודמים, שאלתו של בעז מאפשרת לרות להזדהות באמצע סיטואציה בה היא הציגה את עצמה כחפץ מיני, ובכך להפוך את עצמה מאובייקט לסובייקט. בכך שהוא מעודד את רות להשתמש במילה "אנכי", בעז מאפשר לרות להביע את זהותה העצמית, זהות ה"אני" שלה.¹² לענייננו, באותו רגע בעז מעניק לרות את ההזדמנות לומר את שמה. מעשה זה טומן בחובו תרומה אדירה למטרות הכלליות של המגילה. אחת מהמטרות הסופיות של המגילה היא שימור שמו של מחלון, שמת בלא ילדים. מדובר בשיקוף של המטרה הלאומית של שחזור הזהות הלאומית של ישראל, שעומדת בסכנה בגלל העיוותים החברתיים של התקופה. כאשר בעז מאפשר לרות להכריז על שמה ולקבל בחזרה את זהותה, הרי שבאותו רגע הוא מתחיל בפתרון המצוקה שמופיעה בתחילת המגילה, ובו זמנית מתחיל בפתרון הבעיה של תקופת השופטים.

לאחר שהיא מזוהה רות ממישיכה ומיידעת את בעז על תפקידו כגואל. האם מדובר בבקשה, בדרישה או בפנייה? האם רות מציגה עצמה כאישה שפלה המבקשת דבר מה או כאחת אשר שולטת במצב? קשה לומר. מצד אחד, רות מזדהה, מתוך כבוד, כשפחה. מצד שני, התנהגותה של רות היא נועזת ובעלת ביטחון עצמי, ומודגשת בה התחושה כי היא אינה מבקשת יותר מאשר את המגיע לה.

ייתכן והמפתח להבנת התנהגותה של רות בשלב זה בסיפור הוא השוואה בין הזיהוי העצמי של רות בפרק ג' עם הזיהויים העצמיים בפרק ב' (בכולם מופיעה המילה "אנכי"). בפנייתה הראשונה של רות אל בעז מופיע תיאור עצמי של מעמדה כנוכרייה, דבר המרמז על חוסר שייכות: "אָנְכִי נְכָרִיָּה" (רות ב פ). בהמשך הפרק, רות מגיבה לנדיבותו של בעז על ידי הגדרת עצמה בדרך השלילה, ורואה עצמה כלא ראויה אפילו להיות שפחתו של בעז: "וְאָנְכִי לֹא אֶהְיֶה כְּאֶחָת שְׁפָחֹתֶיךָ" (רות ב ג). בפרק ג' נראה כי ההגדרה העצמית של רות עברה שינוי יסודי. ההצגה העצמית של רות (אנכי) הופכת להיות על דרך החיוב. היא מכריזה על שמה ועל הגדרתה העצמית, הגם שמדובר בהגדרה שפלה של שפחה או אמה.¹³ לאחר זיהוי עצמי זה מגיעה בקשה נועזת שבעז יפרוש כנפיו עליה, על אמתו. אם כן, תשובתה של רות מעידה על זהות עצמית חדשה שהשתנתה בהדרגה במהלך הסיפור.

מהו המקור לביטחון העצמי החדש של רות? יש לציין כי דבריה של רות מזכירים, מנסחים מחדש, ואורגים יחדיו דברים שהיא שמעה בעבר. החלק הראשון לקוח מבעז, שתיאר את רות כאחת שבאה "לְחַסֹּת תַּחַת כְּנָפַי" של ה' (רות ב יב). רות משנה את האבחנה של בעז ומציעה כי בעז הוא זה שעליו לפרוש את כנפיו עליה. באופן זה רות מסיטה את האחריות מה' ישירות אל בעז.¹⁴

החצי השני של דבריה של רות מבוסס על דברי נעמי. כאשר רות חוזרת מהשדות, נעמי מיידעת את רות בכך שבעז הוא גואל אפשרי, ומכריזה בהתלהבות כי "קָרוֹב לָנוּ הָאִישׁ מִגְאֻלָּנוּ הוּא" (רות ב ט). בדבריה, רות ממתנת את הצהרתה של נעמי, ונמנעת משימוש בזיהוי אישי של המילה גואל. רות אינה אומרת לבעז "אתה הגואל שלי", אלא אומרת "גואל אתה". נראה כי רות אינה בטוחה, וסבורה כי הצהרה כללית על בעז כגואל מן הסתם תתקבל על ידו יותר בקלות. בדומה לנעמי, גם רות אינה משתמשת בה' הידיעה, ונמנעת מלומר שבעז הוא "הגואל". למרות זאת, רות מנסחת מחדש את ההצהרה המפורשת של נעמי כי בעז הוא רק אחר מהגואלים ("מגאלינו"). סביר להניח כי רות רואה בבעז את תקוותה היחידה, האיש היחיד בבית-לחם, שיש לו ביטחון עצמי מספיק גבוה, וצדיקות וחזק מספיקים בשביל לא ללכת אחר הנטייה הרווחת בחברה

10 משמעותה של המילה "כנף" היא איבר גבולי, דבר מה שהוא בקצה. בתנ"ך המילה מופיעה במשמעויות הבאות: כנף של ציפור (ראה שמות יט ד; ישעיהו י ד), קצה של בגד (ראה: דברים כב ב; שמואל א טו כז; כד ה, ו, יב; יחזקאל ה ג). היא משמשת גם כקצה הארץ (ראה ישעיהו יא יב; איוב לו ג). לעניינינו, המשמעות של כנף ציפור או של קצה בגד הם בעלי משמעות בדבריה של רות, שכן שניהם מאפשרים להבין את המשפט כתיאור ציורי של ההגנה של בעז, מן הסתם במסגרת נישואים.

11 יש חשיבות רבה לכך שרות מיידעת את בעז על כך שהוא גואל. רות מקבלת את המידע הזה מדבריה של נעמי ברות ב כ. עם זאת ישנה אולי חשיבות רבה עוד יותר בכך שנעמי משמיטה תואר זה מבעז, כאשר היא שולחת את רות לשדות. למעשה, כפי שראינו בשיעורים קודמים, לא נראה כי נעמי חושבת על גאולה או קיום חובות משפטיות והכלתיות, אלא על פיתוי של בעז בתחום לתקדימים מקראיים. משום כך רות יוצאת בלילה במסע סודי במקום לגשת אל בעז באופן ישיר יותר.

12 השלמה של עניין זה ניתן לראות בהצהרתו הקרבה של בעז וזיהויו העצמי כגואל אפשרי של רות "גֵאֵל אָנְכִי" (רות ג יב).

13 החוקרים דנו האם הביטוי "אמה" (בה נעשה שימוש ברות ג ט) מרמזת לאישה בעלת מעמד חברתי הגבוה מזה של שפחה, ובכך מסמל שינוי דומה בהערכה העצמית של רות. ראה: Jack Sassoon, Ruth: A New Translation with a Philological Commentary and a Formalist-Folklorist Interpretation (1979), pp. 53-54.

נראה כי הראיות להבדל זה אינן חזקות, כפי שניתן לראות מהשימוש המקביל במילים אלו במקומות רבים בתנ"ך. ליוצא דופן ראוי לציין שבו השימוש במילים אלו עלול לרמז להבדל מהותי ביניהם, ראה שמואל א כה מא.

14 העובדה שבעז מעמיד את גורלה של רות בידי ה' בעוד רות מעבירה את האחריות לידי בעז מזכירה את הצורה שבה חנה נלחמת בפסיביות של הגברים הצדיקים שבחיה, אלקנה ועלי. בסיפור ההוא, ההתעקשות של חנה שעל כל אחד מהם לשאת באחריות למצב המדובר במקום להסתמך על ה' משנה את הדרך שך תקופת השופטים. כמו חנה, רות מזכירה לבעז הצדיק כי עליו לשאת באחריות אישית למצבה, במקום להסתמך בחוסר מעש על ה' שיגמול טובה לרות.

סיפר לבעז על מעשי החדש של רות? מילותיו של בעז מעידות שאנשים מדברים על אופייה של רות, ועכשיו האנשים בשער יודעים גם על האופי הנהדר של רות. נראה כי המוניטין של רות גדל והולך.

בעוד שיתכן שההתרשמות של בעז נכונה ושהאנשים החלו להעריך את רות, ייתכן גם שההתרשמות של בעז היא שיקוף של גישתו האישית. יתכן והדרך בה הוא תופס את התנהגותה של רות היא כה חיובית, עד שהוא מעביר אותה הלאה, ומניח כי כולם יתייחסו אל רות בהערכה ובכבוד להם היא ראויה. בין כך ובין כך, ידיעה ברורה זו בהחלט לא עודדה את אנשי העיר לעזור לרות, ואף לא להתייחס אליה בכבוד. שימו לב לחוויותיה של רות בשדות בית-לחם: הגישה של הנער אשר על הקוצרים, האלימות של הקוצרים והניכור, אותו רות חוותה, אינם מעידים טובות על אנשי בית-לחם. הידיעה של האנשים בשער גם היא אינה מספיקה, שכן בהמשך הסיפור אמו קוראים על הסיורב הגמור של הגואל לקבל את האחריות המוטלת עליו כלפי אותה אשת חיל (רות ד ו).

בניתוח הסופי, מה שהאנשים יודעים או חושבים על רות איננו חשוב. רק בעז פועל על בסיס ידיעה זו ומספק לרות מזון והגנה.

דבר אחד ניתן לומר בוודאות: המוניטין של רות חשוב לבעז; הוא מסתכל תכופות החוצה ושוקל מה תהיה הגישה של הציבור. לדבר יהיו השלכות חשובות לרות עצמה, שכן דאגתו של בעז למוניטין ולהכרה בה יניבו פירות בפרק האחרון של המגילה.

סדרת שיעורים זאת מוקדשת לזכרה של אמי מורתי, נעמי רות ז"ל בת אהרן שמחה הי"ו, אישה שהתאפיינה במסירותה הבלתי-מתערערת של נעמי למשפחה, וחוסר אנוכיותה ונדיבותה יוצאי הדופן של רות.

אשמח לקבל שאלות והערות: yaelziegler@gmail.com

- *****
- כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולד"ר יעל צינגלר, תשע"ג
- עורך: ישי גלזנר
- *****
-
- בית המדרש הוירטואלי שליך הר עציון
- האתר בעברית: <http://www.vbm-torah.org/vbm>
- האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
-
- משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
- דוא"ל: YHE@etzion.org.il
- *****

לנדות את הנערה המואבייה שמתלווה לנעמי. הזהירות בה רות שוזרת את מילותיהם של בעז ונעמי בתוך דבריה מרמזת על כך שהביטחון העצמי החדש שלה נובע משני האנשים שתומכים בה, שנתנו לה את התקווה שעתידה לא יהיה עגום לחלוטין.

יודע כל שער עמי כי אשת חיל את

המעשה הלילי בגורן הוא נקודת השיא של מגילת רות. מרגע שבעז מאפשר לרות לזהות את עצמה בשם (ומיד לאחר מכן התחייבותו לכך שהיא תיגאל בקרוב), הסיפור פונה לכיוון אחר ומתחיל להתקדם לכיוון סופו.¹⁵ דבריו של בעז, המכילים הבטחה מנחמת מכילים גם את הערכתו והערצתו את רות:

ויאמר ברוכה את לה' בתי היטבת ססדך האחרון מן הראשון לבלתי לקח אחרי מבחורים אם כל ואם עשירי. נעמה בתי אל תיראי כל אשר תאמרי אעשה לך כי יודע כל שער עמי כי אשת חיל את /נעמה כי אמןם כי אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני. ליני שלילה וקנה בבקר אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' שקבי עד הבקר.

(רות ג י-ג)

הפגישה בין רות ובעז מתרחשת בפרטיות. שלא כמו בפרקים הקודמים, פרק זה מתרחש בחשיכה, שבה שני אנשים חייבים הסברים רק זה כלפי זה. ישנה חשיבות בכך שבעז בכוונה מרחיב את הסצנה, ומוסיף בדבריו את הדעה של האנשים אשר בשער – הוא ממקד את תשומת הלב של רות כלפי חוץ, לעבר המרחב הציבורי. בכך שהוא מוסיף גורמים חיצוניים,¹⁶ בעז רומז לכך שהשיחה הפרטית היא בעלת השלכות פומביות.

על פי דבריו של בעז, הוא אינו בודד בהערכה שהוא חש כלפי רות. כל האנשים בשער יודעים כי רות היא אשת חיל. בין אם "כל שער עמי" מתייחס להמונים אשר עוברים בשער העיר מידי יום¹⁷ ובין אם מדובר בעילית העיר אשר יושבת בשער בשביל לשפוט או להנחות את העם.¹⁸ מילותיו של בעז מעידות על קבלה גדלה והולכת של רות. הדבר משקף את דבריו של בעז בפרק הקודם "הגד הגד לי כל אשר עשית את חמותך אחרי מות אישך" (רות ב יא). מי

15 כמובן שנקודת המפנה בסיפור תלויה בדרך בה מבינים את מטרתו המרכזית של הסיפור. עבור אלו הרואים במערכת היחסים בין רות ובעז אהבה רומנטית, הגילוי כי ישנו גואל קרוב יותר מטרידה ומסכנת את מטרתו המרכזית של הספר (כפי שציינתי, גישה זו אופיינית למרבית חוקרי המקרא המודרניים). על פי קריאה זו, היא הסיפור מתרחש בפרק ד', לאחר שהגואל הכריז כי לא יישא את רות ומשום כך בעז יכול לשאת אותה. היות ואיננו סבורה כי מטרתו המרכזית של הסיפור היא נישואין בין רות ובעז, אלא ההמשכיות של משפחתה של נעמי והשיקום של השם הן לאישים בודדים והן של אומה, אינני רואה במידע אודות הגואל הקרוב כמאריך את המתח בסיפור. לדעתי, המתח בסיפור נעלם לחלוטין לאחר שבעז מציע לרות את זהותה ומבטיח שהוא ידאג לנישואיה לאיש כלשהו.

16 הוספת גורמים חיצוניים גם ממסמסת את האווירה המינית הטעונה. הארכנו בכך בשיעור הקודם.

17 נראה כי זוהי משמעות הביטוי בעובדיה א ג ובמיכה א ט.

18 ראה התרגום לרות ג יא. הימצאות הזקנים בשער העיר בפרק הבא (רות ד א) תומכת בקריאה זו.